

**ЎЗБЕКИСТОНДА ЖУФТ ТУЁҚЛИ СУТ ЭМИЗУВЧИЛАРНИ МУҲОҒАЗА
ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР**

Сагиндикова Н.С

Ўзбекистон Миллий университети

2-босқич магистранти

Ўзбекистонда сут эмизувчиларнинг 104 тури учрайди, шундан 32 тури Ўзбекистон Республикасининг Қизил китобига киритилган [3]. Қизил китобга киритилган сут эмизувчиларнинг 8 тури ёки 25% ни жуфт туёқлилар ташкил этади. Республикада жуфт туёқлиларнинг жами 9 тури учрашини ҳисобга олганда, ёввойи чўчқадан ташқари уларнинг барчаси ноёб ва йўқолиб кетиш арафасидаги турлар мақомга эга бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг Қизил китобига киритилган. Юқоридагиларга асосланган ҳолда айтиш мумкинки, Ўзбекистонда учровчи жуфт туёқлилар туркумига мансуб турларнинг деярли барчаси муҳофазага муҳтож турлар бўлиб, уларни сақлаб қолишнинг замонавий ва илғор технологияларга асосланган усуллари ишлаб чиқиш ва жорий этиш бугунги кунда регион биологик хилма-хиллигини сақлаб қолишда долзарб аҳамиятга эга.

Жуфт туёқли ҳайвонлар қадимдан инсониятнинг асосий озиқ-овқат ресурслари сифатида муҳим аҳамиятга эга. Уларни овлаш орқали озиқ-овқат сифатида фойдаланиш бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Кўпгина давлатларда ёввойи ҳолда яшовчи жуфт туёқлиларнинг гўшти ҳозирги вақтда ҳам савдо-сотик мақсадларида фойдаланилади (буғулар, ёввойи чўчқа, ёввойи кўйлар, лось ва бошқ.) ва бу албатта озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Охириги йилларда ов қилишнинг алоҳида йўналиши сифатида ов туризмнинг ривожланиши ҳам ёввойи ҳайвонлар, жумладан жуфт туёқлиларга бўлган қизиқишнинг янада ошишига сабаб бўлмоқда. Овчилик хўжалиklarининг иқтисодий шароитларини яхшилаш мақсадида овладиган турларни махсус парваришлар ва уларни ов туризми ишқибозлари учун таклиф қилиш ишларига қизиқишлари ортиб бормоқда ва бу ўз навбатида овчилик хўжалиklarининг иқтисодий шароитларини яхшилашга хизмат қилади.

Республикада жуфт туёқли ҳайвонларни муҳофаза қилиш масаласи ва унинг долзарблиги айниқса экологик инқироз даврини кечираётган Орол ва Орол олди региони учун яна ҳам муҳим аҳамиятга эга [1, 2, 4]. Мамлакатнинг айрим ҳудудларида содир бўлаётган антропоген хусусиятли ўзгаришлар жуфт туёқлиларнинг яшаш ареалларини қисқаришига, яшаш муҳитларидаги шароитларнинг ёмонлашувига олиб келмоқда. Жуфт туёқлиларни ноқонуний овлаш амалиёти бугунги кунда ҳам давом этмоқда. Мазкур ҳолатларнинг олдини олиш мақсадида муҳофаза этиладиган ҳудудлар майдонини кенгайтириш ва янгиларини ташкил этиш ишларига алоҳида эътибор

қаратилмоқда. Шундай бўлишига қарамасдан, бир қатор масалалар борки, уларни илмий асосда ҳал этмасдан туриб, кўзланган мақсадга эришиш қийин, булар жумласига қуйидагиларни мисол қилиш мумкин:

- Бугунги кунда мамлакатимизда мавжуд бўлган муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларнинг аксарияти жуфт туёқлилар муҳофаза этилишига қарамасдан, уларнинг сони кўпайиш хусусиятига эга эмас ва айрим турларнинг сони аксинча камайиб бормоқда. Мазкур ҳолат муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлардаги турларни етарли даражада муҳофаза этиш имкониятларининг чекланганлиги, муҳофаза ҳудудининг атрофи тўлиқ чегараланганлиги билан изоҳланади;

- Бухоро буғуси (хонгул)- *Cervus elaphus bactrianus* ва Устюрт қўйи- *Ovis vignei arcaei* каби турларнинг қадимда мавжуд бўлган яхлит ареалларининг бўлиниб кетиши ва қисқариши ҳисобига уларнинг ўзаро алоҳидалашган популяцияларининг шаклланганлиги ва улар орасидаги алоқанинг узилиши. Бунинг натижасида кам сондаги вакилларга эга бўлган популяцияда ўхшаш геномга эга бўлган вакилларнинг кўпайиши популяция яшовчанлиги ва касалликларга чидамлигининг пасайишига сабаб бўлади. Бу ўз навбатида популяция барқарорлигини пасайишига олиб келади. Мазкур масала турли популяция вакиллари орасида ўзаро эркин чатишини таъминлашга қаратилган чораларни ишлаб чиқиш ва малиётга жорий этишни тақозо этади.

- Бир пайтлар Ўзбекистоннинг Устюрт платосида жуда кўп сонда учровчи Сайғоқ – *Saiga tatarica* лар бугунги кунда деярли йўқолиб кетган. Бу ҳолат Ўзбекистон ҳудудига Қозоғистондан кириб келувчи сайғоқлар миграциясини чегара орқали тўсиб қўйилиши ва Орол регионидан юзага келган экологик инқироз билан изоҳланиши мумкин. Бундай вазиятни юмшатишда, ўзаро қўшни давлатларда турларни муҳофаза қилиш масаласида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш ва муҳофаза тадбирларини келишга ҳолда амалга ошириш самарали натижалар беради.

- Ўзбекистонда учровчи жуфт туёқларнинг барчасини ҳаёти сув ҳавзалари билан боғлиқ бўлиб, сув ҳавзалари ва уларнинг қирғоқ зонаси ичимлик суви ҳамда озуқа ресуслари сифатида муҳим ўрин тутди. Охириги йилларда сув ҳавзалари гидрлик режимида содир бўлаётган туб ўзгаришлар айниқса Бухоро буғуси (хонгул)- *Cervus elaphus bactrianus* ва Ёввойи чўчқа- *Sus scrofa* яшаш муҳитларидаги шароитларнинг ёмонлашувига сабаб бўлмоқда. Кўллار қирғоғидаги қамишзорларга ўт қўйилиши айниқса ёввойи чўчқаларнинг яшаш муҳитларида озиқланиш ва кўпайиш имкониятларини чекланишига олиб келади. Амударё сатҳининг мавсумий кўтарилиши ва тушиши ҳам Бухоро буғуси (хонгул)- *Cervus elaphus bactrianus* нинг ҳам яшаши учун бир қатор ноқулайликлар юзага келишига сабаб бўлади.

• Республикамизда овлаиш имкониятлари кенг бўлган Ёввойи чўчқа- Sus scrofa ни тутқунликда ва ярим тутқунликда кўпайтириш орқали табиатга чиқариб юбориш орқали улар популяцияси сонинг ошишига эришиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Арылова Н.Ю. Экология сайгака на территории Северо-Западного Прикаспия в условиях депрессии численности (на примере экорегиона Черные земли). Автореф. дис....канд. биол.наук. – Ростов-на-Дону, 2009. –26 с.
2. Быкова Е.А., Есипов А.В. Современное состояние охотничье–промысловых копытных Узбекистана // Селевения, 2006. – С.194–197.
3. Красная книга Республики Узбекистан. Животные. – Ташкент: Чинор ЕНК, 2019. –392 с.
4. Мармазинская Н., Грицина М., Митропольский М., Мурзаханов Р., Вундерлих Й. Редкие копытные центрального, южного Устюрта и Сарыкамышской впадины: современное состояние // Матер. Респ. науч.-практ. конф. «Современные проблемы сохранения редких, исчезающих и малоизученных животных Узбекистана» . – Ташкент, 2016. – С. 118-127.